

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11193631>

QOYATOSH SURATLARI ZARARLANISHINING ASOSIY SABABLARI VA KONSERVATSIYASI

Mirsoatova Sayyora Turgunovna

Fargʻona davlat universiteti dotsenti, t.f.n.

Meliboyeva Munisabonu Elmurod qizi

FarDu Arxeologiya mutaxassisligi 1-kurs magistranti

ANNOTATSIYA

Bugungi kunga kelib insonlarning tarix va sanʼatga boʻlgan qiziqishi kuchaygan, ayniqsa arxeologik obidalar va qoyatosh sanʼati naʼmunalari eʼtibor markazida. Biroq, turli tabiiy yoki sunʼiy sabablar tufayli baʼzi sanʼat naʼmunalari jiddiy zarar koʻrmoqda. Ushbu maqolada qoyatosh suratlariga yetkazilishi mumkin boʻlgan zarar turlari, bundan tashqari Jahon tajribasi asosida konservatsiya usul va texnikalari haqida fikr yuritiladi.

Kalit soʻzlar: *Qoyatosh suratlari, gʻor, turizm, konservatsiya, konservatorlar, madaniy tahdidlar, tabiiy ofat, Altamir, Sarmishsoy.*

ABSTRACT

Today, people's interest in history and art has increased, especially archaeological sites and rock art samples are a centre of attention. However, due to various natural or man-made causes, some works of art are seriously damaged. The types of damage that can be done to rock paintings, in addition to this, conservation methods and techniques based on global support is discussed in the article.

Keywords: *Rock paintings, cave, tourism, conservation, conservationists, cultural threats, natural disaster, Altamir, Sarmishsay.*

KIRISH

Insoniyat paydo boʻlganidan beri oʻz tajribalarini atrofdagilarga tushuntirish yoʻllarini izladi. Sanʼat evolyutsiyasi jarayonida qoyatosh rasmlari butun dunyo madaniyatlarida sezilarli iz qoldirdi. Qoyaga ishlangan rasmlar - bu tarixdan oldingi

davrlardan hozirgi kungacha saqlanib qolgan va bizga o'tmishning ajoyib merosini taqdim etadigan san'at turi hisoblanadi.

Qoyatosh rasmlariga zarar etkazishi mumkin bo'lgan ba'zi xavflarga quyidagilar kiradi:

Atrof-muhitga tabiiy ta'sirlar: Qoyatosh rasmlari ko'pincha tashqi muhitda topiladi va tabiiy atrof-muhit ta'siriga duchor bo'lishi mumkin. Bularga yomg'ir, shamol, quyosh nuri, muzlash/erish davrlari kabi omillar kiradi. Ushbu ta'sirlar qoyatosh rasmlari yuzasining eroziyasiga yoki xiralashishiga olib kelishi mumkin.

Inson aralashuvi: Afsuski, odamlar tosh rasmlariga zarar etkazishi mumkin. Qoyatosh rasmlariga jismoniy zarar etkazishi mumkin bo'lgan xatti-harakatlarga qirib tashlash, bo'yash, yozish, chizish yoki belgilash kabi harakatlar kiradi.

Sayyohlik va tashrif buyuruvchilarning ko'pligi: Tashrifchilarning qoyatosh rasmlariga tegishi, ustiga chiqishi yoki ustiga kir qoldirishi uzoq muddatda rasmlarning yo'q bo'lib ketishiga olib kelishi mumkin. Qoyatosh atrofiga to'siq o'rnatilgan taqdirda hayvonlardan himoya qilish mumkin lekin insonlar to'siqlarni buzib o'tishdan chekinmaydilar.

Madaniy tahdidlar: Ba'zi hollarda qoyatosh rasmlari madaniy ahamiyati yoki diniy qiymati tufayli vandalizm yoki o'g'irlik xavfi bilan yuzma-yuz kelishi mumkin. Bunday harakatlar qoyatosh rasmlarining doimiy shikastlanishiga yoki yo'q qilinishiga olib kelishi mumkin.

Ushbu xavf-xatarlardan xabardor bo'lish qoyatosh rasmlarini saqlash va bu muhim madaniy merosni kelajak avlodlarga etkazish bo'yicha choralar ko'rishga yordam beradi. Saqlash harakatlari tashrif buyuruvchilarga qoyatosh rasmlarini taqdim etish, tabiatni muhofaza qilish dasturlari va mahalliy jamoalar bilan hamkorlik qilish kabi usullarni o'z ichiga olishi mumkin.

Muammo sababini aniqlash uchun bilim va dala tajribasi kerak bo'ladi. Buning uchun odatda mutaxassisni jalb qilish maqsadga muvofiq. Masalan, asosiy muammolar yong'in va oqar suv bo'lsa, qoyalarga zarar yetkazmasligi uchun atrofdagi

o‘simliklarni kesib tashlash hududda shamol va yomg‘irning ta‘siri ortishiga olib kelishi va shu bilan muammoni yanada kuchaytirishi mumkin. [2.146-b].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Qoyatosh suratlarining eng jozibali jihati shundaki, ular go‘yo vaqtni muzlatib, bizni o‘tmishga sayohat qilishga majbur qilganday. Bu qiziqarli san‘at asarlari xalq ajdodlari hayoti, marosimlari, janglari va kundalik hayotini aks ettiruvchi batafsil sahna ko‘rinishlari bilan to‘ldirilgan. Quvonarlisi ushbu san‘at na‘munalarini dunyoning katta qismida uchratish mumkin. Ispaniyaning Altamir g‘oridan, O‘zbekistonning Sarmishsoyi, Namibiyadagi Tvifelfonteyngacha bo‘lgan bu san‘at asarlarining bari qadim o‘tmishdan hikoya qiladi. Ushbu noyob san‘at turlari arxeologlar va san‘atshunoslar uchun ajralmas manbaga aylandi. Qoyatosh rasmlari bizga o‘tmish sivilizatsiyalarining ijtimoiy tuzilmalari, e‘tiqod tizimlari va turmush tarzini tushunishga yordam beradigan oynani taqdim etadi. Shu bilan birga, ular tabiiy ravishda saqlanib qolganligi sababli, tarixiy ma‘lumotlarni taqdim etishda ham katta ahamiyatga ega. Lekin bu turdagi suratlarini asrash va restavratsiya jarayoni birmuncha mashaqqatli jarayon. Ayniqsa O‘rta Osiyo mintaqasiga ochiq osmon ostidagi qoyalarga ishlangan suratlarining g‘ordagilarga nisbatan ko‘pligi, albatta tabiiy ofatlardan zararlanish yoki eroziyalanish kabi holatlarni osonlashtiradi. Shunday holat kuzatilgan taqdirda eng to‘g‘ri konservatsiyani amalga oshirish kerak bo‘ladi.

Bugungi kunga kelib, arxeologiya bilan tabiiy fanlar integratsiyasi natijasida, zamonaviy tahlil usullari natijalari qoyatosh suratlarining konservatsiyasi jarayoniga tadbiiq etilmoqda. Ushbu mavzu B.Smit[2.146-147 b], B.Ford [4.29-b], D.Lambert[3.46-b] va boshqalar tomonidan atroflicha dala tadqiqoti natijalariga asoslangan holda o‘rganilgan.

NATIJALAR

Qoyatosh tasvirlarini saqlash bir qator ilmiy va gumanistik fanlar, jumladan arxeologiya, geologiya, gidrologiya, kimyoviy, biologik va fizik nurash jarayonlarini tushunish bo‘yicha maxsus bilimlarni talab qiladi. Bundan tashqari, shuni tan olishni talab qiladiki, bezatilgan tosh yuzasini begona materiallar bilan, masalan, kimyoviy

mustahkamlovchi yoki hatto o'yilgan tasvirning konturini bo'rlash (tez-tez uchraydigan amaliyot) san'atning aniq sanasini aniqlash imkoniyatini istisno qiladi. Bundan tashqari, mahalliy jamoalar san'atga tegishli bo'lishi mumkin bo'lgan qadriyatlarni davom ettirish uchun sezgirlik zarur. Mahalliy aholi chiqarib tashlanganida yoki ular uzoq vaqtdan beri aloqador bo'lgan makonlarga kirish taqiqlangan hollarda, san'atga bo'ysunish harakati ijobiy tarzda kuzatilgani borasida hujjatlashtirilgan holatlar mavjud.

Qoyatosh rasmlarini tiklash yoki saqlash juda nozik jarayon bo'lib, ko'pincha tajribani talab qiladi. Qoyatosh rasmlarini tiklash yoki saqlash uchun bir necha umumiy qadamlar va usullar:

Hududni baholash: birinchi navbatda qoyatosh rasmlari joylashgan hududni batafsil baholash kerak. Ushbu baholash rasmlarning hozirgi holatini aniqlash, mumkin bo'lgan zararni aniqlash va tiklash yoki saqlash ehtiyojlarini aniqlash uchun muhimdir.

Tabiatni muhofaza qilish strategiyalarini ishlab chiqish: Baholashdan keyin qoyatosh rasmlarini saqlab qolish yoki tiklash uchun tegishli strategiyalar ishlab chiqilishi kerak. Ushbu strategiyalar hududning geografik, madaniy va ekologik xususiyatlariga moslashtirilishi kerak.

Tozalash va himoya qilish: Qoyatosh rasmlarini saqlashning asosiy bosqichlaridan biri bu rasmlarni o'rab turgan hududni tozalash va himoya qilishdir. Bunga o'simliklarni nazorat qilish, eroziyaning oldini olish choralari ko'rish va hududga tashrif buyuruvchilarga zarar yetkazmaslik uchun xavfsizlik choralari ko'rish kiradi.

Konservatsiya va restavratsiya ishlari: Agar qoyatosh rasmlarini jismoniy jihatdan tiklash yoki himoya qilish kerak bo'lsa, mutaxassislar tomonidan konservatsiya va restavratsiya ishlari olib borilishi mumkin. Bu ish rasmlarning yuzasiga shikast etkazish, xiralashgan yoki shikastlangan joylarni tiklash yoki rasmlarni himoya qilish uchun himoya qoplamalarini qo'llashni o'z ichiga olishi mumkin.

Tabiatni muhofaza qilish dasturlari va ta'lim: Qoyatosh rasmlarini uzoq muddatli saqlash uchun mahalliy jamoalar, tabiatni muhofaza qilish tashkilotlari va boshqaruv institutlari o'rtasida hamkorlikda tabiatni muhofaza qilish dasturlari ishlab chiqilishi kerak. Bundan tashqari, tashrif buyuruvchilar va mahalliy aholi qoyatosh rasmlarining ahamiyati, ularni saqlash va ularni himoya qilish usullari haqida ma'lumot olishlari kerak.

MUHOKAMA

Qoyatosh san'atini qayta tiklash yoki saqlab qolish bo'yicha har bir loyiha o'ziga xos talablarga ega bo'lishi mumkin, shuning uchun har bir holatda ekspert maslahatidan tasarruf etish muhimdir. Bunday loyihalar ko'pincha arxeologlar, konservatorlar, geograflar va mahalliy jamoalar o'rtasidagi hamkorlikni talab qiladi.

Qoyatosh san'atini saqlash uchun faol ishlar dunyoda 1980-yillarning oxirida boshlangan va Meksikaning Baja, Kaliforniya Surining tog' tizmasi bo'ylab topilgan ko'plab tosh san'ati manzilgohlaridan birida dala loyihasi bilan davom etgan. Loyiha Nacional de Antropología e Historia (INAH) bilan hamkorlikda Sierra-de-San-Frantsiskodagi Cueva del Ratonda amalga oshirildi, ammo tasvirlangan. Yana jamoa xalqaro nomzodlar orasidan tanlab olindi. 1994-yildan 1996-yilgacha ushbu ulug'vor loyiha oldingi o'quv kurslarining ko'plab xususiyatlarini amalda qo'lladi - fizik muhofaza qilish, ob'ektni muhofaza qilish va barqarorlashtirish, hujjatlar va holatni qayd etish, tashrif buyuruvchilar uchun taqdimot va sharhlash va boshqalar.

XULOSA

Qoyatosh rasmlari nafaqat tarix va san'at sohasida, balki turizm sohasida ham muhim o'rin tutadi. Mehmonlar ushbu ajoyib rasmlarni yaqindan ko'rish uchun butun dunyo bo'ylab sayohat qilishadi. Bu tajriba odamlarning o'tmish izlariga ergashish istagini qondirish bilan birga, tabiiy go'zalligi bilan ham maftun etadi. Ko'p hollarda turizm asosiy xavf sababi sifatida keltirilmoqda, biroq, manzilgohlar samarali boshqarilsa, turizmni tabiatni muhofaza qilishga qarama-qarshilik sifatida ko'rish kerak emas[3.36-b]. Aslida, turizm himoyani kuchaytirishi mumkin, chunki u manzilgohlarni mahalliy daromad va e'tiborning ortib borayotgan manbaiga

aylantirishga yordam beradi. Muammoga yechim qidirishdan ko‘ra uning oldini olish yaxshi va bu kabi yodgorliklar atrofiga qo‘riqchi qo‘yish va qoyatoshlarning tarixi va uning ahamiyati to‘grisidagi yo‘riqnomalarni ishlab chiqish, kelib chiqishi mumkin bo‘lgan sun‘iy zararlarning oldini olishda samarali bo‘lishi tavsiya etiladi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Amoroso, G.G. and Fassina, V.(1983). Stone Decay and Conservation. Elsevier, Amsterdam.
2. Benjamin Smith. The Field Manual for African Archaeology (pp.146-147)Edition: 1st Chapter: 3 Publisher: Tervuren: Royal Museum for Central Africa
3. Duval, M. & Smith, B.W. 2014. ‘Seeking sustainable rock art tourism: the example of the Maloti-Drakensberg Park World Heritage Site’. South African Archaeological Bulletin 69 (199): 34-48.
4. Ford, B., Officer, K., MacLeod. (2002). A study of lichen invasion at Nursery Swamp 2, Aboriginal rock art site, Namadgi National Park, ACT. Unpublished report for ACT National Parks Association. 29p
5. McDonald. J. & Veth, P. 2012. A Companion to Rock Art. Chichester: Wiley-Blackwell. Taruvinga, P. & Ndoro, W. 2003.
6. Lambert, D.J. (1994). Conserving Australian rock art, a manual for site managers. Aboriginal Studies Press.
7. Water impact and treatment
8. Lambert, D.J. (1979). Natural silica formation over Aboriginal charcoal drawings near Gosford NSW.ICCM Bull.5 (2): 45-48.
9. Rosenfeld, A. (1985). Rock Art Conservation in Australia. Special Australian Heritage Publication No. 2. Australian Government Publishing Service, Canberra.
10. Winkler, EM. (1973) Stone: Properties, Durability in Man's Environment, Springer Verlag, New York.
11. Wainwright, I.N.M. (1985). The state of research in rock art, rock art conservation research in Canada. Bolletino del Centro camuno di Studi Preistorici vol 22:15-46.
12. The vandalism of the Domboshava rock painting site, Zimbabwe’. Conservation and Management of Archaeological Sites 6: 3-10.